

S

Wojciech Szramowski

Starodruki z dawnej Bibliothek des Königlichen und Gröningschen Gymnasiums w Stargardzie Szczecińskim w zbiorach Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu

 folia
 Toru
 niensia

Kilka lat temu, będąc na stażu bibliotekarskim w Dziale Zbiorów Specjalnych Książnicy Kopernikańskiej, zainteresowałem się starodrukami pochodzącymi ze Stargardu Szczecińskiego. Wcześniej zajmowałem się proveniencją rękopisów ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu, wśród których znajdują się manuskrypty należące przed wojną m.in. do bibliotek w Szczecinie i Stargardzie Szczecińskim. Dzięki pomocy pracowników Działu Zbiorów Specjalnych Książnicy Kopernikańskiej przeprowadziłem kwerendę wśród tamtejszych starodruków pod kątem znaków proveniencyjnych. Wyniki tej kwerendy ostatecznie zachęciły mnie do opublikowania rezultatów badań nad starodrukami o proveniencji stargardzkiej. Są one o tyle istotne, że uzupełniają wiedzę o tę część przedwojennego księgozbioru stargardzkiego, która znalazła się w zbiorach Książnicy Kopernikańskiej¹. Ustalenie bliższych informacji o księgozbiornym proveniencji stargardzkiej było utrudnione ze względu na brak inwentarzy tamtejszej biblioteki gimnazjalnej. Wyjątkiem jest opublikowany w 1877 r. spis starodruków wydanych do połowy XVI w. oraz rękopisów należących do biblioteki stargardzkiej². W wykazie nie figuruje jednak żaden ze starodruków stargardzkich przechowywanych w Książnicy Kopernikańskiej. Niniejszy tekst zdecydowanie nie wyczerpuje tematu „zbiorów zabezpieczonych” w Książnicy Kopernikańskiej i stanowi dopiero pierwszy krok w badaniach nad tą tematyką.

Księgozbiór biblioteki stargardzkiej tuż po wojnie został „zabezpieczony” i wywieziony do różnych instytucji państwowych na terenie Polski Północnej. Akcja ta była prowadzona także przez Książnicę Miejską, której dyrektorem 11 czerwca 1945 r. został Stefan Burhardt. Z dniem 1 września 1945 r. Burhardt objął także stanowisko dyrektora nowo powstałej Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu, którą ulokowano w budynku zajmowanym przez Książnicę Miejską. Obie biblioteki toruńskie pod kierownictwem wspólnego dyrektora prowadziły jednolitą politykę

¹ Dotychczas było wiadomo, że fragmenty księgozbioru bibliotek stargardzkich zachowały się w Muzeum w Stargardzie Szczecińskim, Książnicy Pomorskiej w Szczecinie, Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu oraz Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej w Bydgoszczy, zob. A. Majewska, *Dzieje pewnej stargardzkiej biblioteki*, Bibliotekarz Zachodniopomorski, R. 46, 2005, nr 1, s. 58.

² R. Kuhnke, *Bericht über die auf der Bibliothek des Königlichen und Grönig'schen Gymnasiums zu Stargard in Pommern vorhandenen und in den Katalog derselben bis zum 30. Januar 1877 eingetragenen Handschriften und alten Drucke*, [w:] *Programm des Königlichen und Grönig'schen Gymnasiums zu Stargard in Pomm.*, Stargard 1877, s. 3–20.

gromadzenia, mającą na celu przystosowanie zbiorów do potrzeb Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Zachowały przy tym odrębną własność swoich zasobów książkowych. W maju 1947 r. zbiory Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu przeniesiono do oddzielnego budynku³. Prawdopodobnie podczas tej operacji doszło do przypadkowego rozdzielenia zeszytów z XIX-wiecznymi rękopiśmiennymi zapiskami Martina Opitza pomiędzy Książnicę i Bibliotekę Uniwersytecką⁴. Z tego faktu wynika, że w pewnym okresie te dwie toruńskie biblioteki współużytkowały magazyny⁵. By móc definitywnie wyjaśnić, w jaki sposób „zbiory zabezpieczone” znalazły się w Książnicy Miejskiej, istnieje potrzeba dalszych badań.

W zbiorach Książnicy Kopernikańskiej do dnia dzisiejszego zachowało się 119 woluminów starodruków mających znaki własnościowe „Bibliothek des Königlischen und Gröningschen Gymnasiums” w Stargardzie Szczecińskim. Kolekcja ta jest prawdopodobnie drugim największym zachowanym w polskich bibliotekach fragmentem zbiorów stargardzkich. Większą liczbą starodruków z biblioteki w Stargardzie dysponuje tylko Książnica Pomorska w Szczecinie (ok. 300 woluminów)⁶.

Książki pochodzące ze Stargardu mają pieczęcie z nazwą stargardzkiej biblioteki w języku łacińskim bądź niemieckim. Napis na pieczęci łacińskojęzycznej brzmi „Bibliotheca Gymnasii Reg. et Groening. Stargard/Pom.”. Na książkach ze Stargardu są dwa rodzaje pieczętek z nazwą biblioteki w języku łacińskim: okrągłe i podłużne. Na części starodruków znajdują się dwa rodzaje pieczęci w wersji niemiecko- i łacińskojęzycznej. Na starodrukach pochodzenia stargardzkiego zachowały się oznaczenia działów dawnej biblioteki gimnazjalnej w formie różnokolorowych nalepek oraz rodzajów sygnatur. W obrębie kolekcji znajdującej się w Książnicy Kopernikańskiej na podstawie sygnatur można wyróżnić po 42 woluminy starodruków o tematyce teologicznej i prawniczej oraz 3 filozoficzne i 2 historyczne. Można także wymienić osobne działy zawierające dzieła filologiczne, jak również autorów greckich i łacińskich. Nalepki na starodrukach o tematyce teologicznej są koloru żółtego i zawierają sygnatury ze skrótami literowymi „Th.”, „Theol.” bądź rzadziej z całym słowem „Theologia”. Po początku sygnatury następuje numer pozycji książkowej. Dzieła teologiczne po części zawierają też samą sygnaturę liczbową ograniczoną z przodu i z tyłu znakiem „x”. Starodruki prawnicze zostały oznaczone sygnaturami liczbowymi poprzedzonymi skrótem „Jur”. Dział filozoficzny został wyróżniony nalepkami koloru morskiego z sygnaturami rozpoczynającymi się skrótem „Philos.” Książki historyczne oznaczane były po prostu słowem „Historia” z dodaniem kolejnego numeru. Kolekcja z zakresu filologii sygnowana była z użyciem skrótu literowego „F. Phil.”. Przy oznaczaniu dzieł

³ W. A. Ciszewska, *Biblioteki Torunia w latach 1945–1950*, Folia Toruniensia (dalej: FT), t. 5: 2005, s. 74–75, 80; J. Huppenthal, *60 lat Książnicy Miejskiej*, [w:] *Księga pamiątkowa uroczystego obchodu 60-lecia Książnicy Miejskiej im. M. Kopernika w Jubileuszowym Roku 750-lecia Torunia, 21–23 października 1983 r.*, Toruń 1988, s. 86.

⁴ Zeszyty te, należące do tak zwanych zbiorów zabezpieczonych, w większości znajdują się obecnie w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu (sygn. Rkps 349). Tylko jeden zeszyt, który jest uzupełnieniem tych przechowywanych w BU w Toruniu, to fragment zbiorów rękopiśmiennych Książnicy Kopernikańskiej (sygn. KM 245).

⁵ A. Mycio, *Struktura proveniencyjna rękopisów pochodzących z tak zwanych zbiorów zabezpieczonych w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu*, FT, t. 9–10: 2009–2010, s. 45 i n.

⁶ A. Majewska, op. cit., s. 58.

autorów greckich korzystano ze skrótu „Auct. Graeci”, a dzieł autorów łacińskich „Auct. Lat.” lub stosowano sygnatury o pełnym brzmieniu „Auctores Latini”. Starodruki zawierające teksty zarówno greckie, jak i rzymskie oznaczano sygnaturą typu „Lat.Gr.”. Na książkach można dostrzec także starsze sygnatury, zawierające jedynie numerację arabską bądź łączoną łacińską i arabską.

Biblioteka „Collegium Groeningianum” powstała w drugiej połowie XVII w. wyłącznie z darów. Wśród stargardzkich starodruków znajdujących się w zbiorach Książnicy Kopernikańskiej można odnaleźć dzieła należące niegdyś do poszczególnych darczyńców biblioteki kolegium stargardzkiego, a od 1812 r. „Bibliothek des Königlichen und Gröningschen Gymnasiums”. Największą część kolekcji stargardzkiej znajdującej się w Toruniu stanowią starodruki przekazane w testamencie przez radcę skarbowego Wilhelma Vossa, który był absolwentem „Collegium Groeningianum”. Po śmierci Vossa w 1735 r. przekazano stargardzkiej bibliotece należące do niego 1152 tomy głównie ksiąg prawnych i teologicznych, z których w toruńskiej bibliotece zachowało się 16 woluminów⁷. Wśród przechowywanych w toruńskiej Książnicy przeważają dzieła o tematyce prawniczej (13 tomów) i filozoficznej (2 woluminy), które sygnowane są skrótem nazwiska „Voss Wilh. L.” lub „Voss W. L.”.

Drugą pod względem wielkości udziału w zbiorach stargardzkich kolekcją jest ta należąca niegdyś do rektora, a potem dyrektora Gimnazjum w Stargardzie Szczecińskim Gothilfa Samuela Falbego. W 1843 r. przekazał on bibliotece gimnazjalnej 1345 tomów książek ze swoich prywatnych zbiorów. W części były to dzieła przechowywane obecnie w Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej w Bydgoszczy, a także 11 woluminów głównie o tematyce teologicznej znajdujących się w zasobie Książnicy Kopernikańskiej⁸. Charakterystyczne dla tych książek są zapiski własnościowe w brzmieniu „Falbe – Bibliothek” oraz dwa rodzaje własnych sygnatur. Pierwszy rodzaj sygnatur składa się z nazwiska darczyńcy i *numerus currens* (np. Falbe 37). Drugi jest bardziej rozbudowany i zawiera oznaczenie działu, następnie format książki, a na końcu kolejny numer (np. „Kat. p. 30.8°nr 440” bądź ta sama sygnatura w innym zapisie Kat.p.30.Oct.440 lub Kat.p.30.8.440).

Z biblioteki Friedricha Ludwiga Engelke, rektora stargardzkiego kolegium, a pod koniec życia biskupa ewangelickiego na Pomorzu, w zbiorach Książnicy zachowały się co najmniej 3 tomy. Trzeba przy tym pamiętać, że po śmierci w 1826 r. aż 1270 należących do niego woluminów trafiło do biblioteki stargardzkiej⁹. Na jego książkach znajdują się charakterystyczne zapiski „Engelken ex A. Gör d. 1 Nov. 1792”.

Wśród starodruków stargardzkich w zbiorach Książnicy Kopernikańskiej znajdują się też pojedyncze książki pochodzące z darów rektorów „Collegium Groeningianum” Daniela Gottfrieda Wernera, Franza Christopha Jetzego i Johanna

⁷ A. Majewska, op. cit., s. 55; *Geschichte des Gymnasiums und der Schulanstalten zu Stargard nebst den beiden Testamenten des hochverdieneten Bürgermeisters Peter Gröning, milden Stifters des hiesigen Gymnasiums: womit zu der zweiten Säcularfeier des Gymnasiums am 12ten März 1831 die Beschützer, Sönnner und Freunde der Jugendbildung ehrerbietigst einlabet G. S. Falbe*, Stargard 1831, s. 47, 140.

⁸ A. Majewska, op. cit., s. 56, 58.

⁹ *Geschichte des Gymnasiums...*, s. 99–100, 140.

Achatiusa Felixa Bielikego¹⁰. Jetze swoją książkę otrzymał w spadku po rodzicach w 1760 r., o czym informuje notatka na stronie tytułowej.

Pięć woluminów dzieł prawniczych i teologicznych przekazanych niegdyś przez Paula Nitza (Nitzena) bibliotece stargardzkiej zachowało się w zbiorach toruńskiej Książnicy. Większość z książek adwokata Wyższego Sądu Krajowego na Pomorzu Przednim (Oberlandesgericht Vorpommern) Paula Nitza nosi zapiski informujące o tym, kiedy, względnie gdzie nabył owe dzieła¹¹. Dzięki temu wiadomo, że książki w końcu XVII w. nabywał w Stargardzie, gdzie być może także uczył się w „Collegium Groeningianum”. Dwa dzieła, które należały do Nitza, noszą znaki własnościowe w brzmieniu: „Electoral Pomeran. Dicasterii Assessoris Bibliotheka”. Wynika z tego, że książki te pierwotnie były własnością bliżej nierozpoznanej pomorskiej biblioteki asesorskiej bądź zostały jej przekazane przez Paula Nitza. Na wszystkich dziełach z biblioteki asesorskiej, które obecnie znajdują się w toruńskiej Książnicy, umieszczona jest też zapiska „Ex beati Sacri Dn. Emmanuel Placotomi C. P. C.”.

Szkoła fundacji Petera Gröninga otrzymywała książki od darczyńców także spoza Stargardu Szczecińskiego. Wśród toruńskich starodruków pochodzących ze Stargardu można wyróżnić te, które wcześniej należały do kolegium jezuickiego w Hildesheim (notka: „Collegii Societatis Jesu Hildesheimii Anno 1605”), Leonharda z Tybingi, H. G. Schmidta z Saksonii-Anhalt, Fryderyka Adolfa Matthesiusa z Müllenbeck (Mühlenbeck) w Marchii Brandenburskiej, Abrahama R. Lindaua z Jeny, Daniela Röerera z Rensburga (prawdopodobnie Rendsburg w Szlezwiaku-Holsztynie), Johannes Vorstiusa z Helmstedt w środkowych Niemczech (2 tomy) oraz bibliofilów z Hale i Koszalina. Na kartach książek ze Stargardu widnieją też nazwiska innych ich dawnych właścicieli, tj. Innocentius A. Plescoviensis, Jacob Christian Zuzius (2 woluminy), Gottwald Heyde, F. Bergholz, A. F. C. Tiedemann, Johannes Schilling, Paul Joachim Freyschmidt, Johannes Deditius, v. Marwitzin (prawdopodobnie żona starosty Marwitsa, który w 1836 r. oddał bibliotece stargardzkiej swój liczny księgozbiór)¹², A. Glunonis, Friedrich Weinholz, Johann Michael Langius, H. Nachtigal, Friderich Mevius i Johann Merle.

Tabela. Konkordancje sygnatur starodruków pochodzących ze Stargardu Szczecińskiego znajdujących się obecnie w zbiorach Książnicy Kopernikańskiej

Sygnatura Książnicy	Sygnatura biblioteki stargardzkiej	Dawna sygnatura	Dawna sygnatura 2
5990	Jur 83		N. 8b
5991	Jur 66	70	119 przekreślona
5992	Jur 77a		
5993	64	46	

¹⁰ Ibidem, s. 45–46, 52–53, 140 (Jetze przekazał ze swojej biblioteki w darze przede wszystkim dzieła matematyczne i przyrodnicze).

¹¹ Informacja dostępna w World Wide Web: <http://thesaurus.cerl.org/record/cnp00485403> [dostęp 14 V 2013].

¹² A. Majewska, op. cit., s. 56.

Ciąg dalszy tabeli

5994		x99x na żółtej nalepce	
5995–5996	Jur 98		
5997	399	IV–16	No 46
5998	Jur 56	64	No 18
5999	Jur 35		
6000	Jur 99	67	N. 42
6088		x460x	
6089	Jur 152	5?	
6090	Jur 160	76	
6092		405	14
6093	Jur 188	44	
6095			
6096		x243x	No 2
6097–6104		x380x	
6105		x429x	12
6106		x421x	No12
6108	Theol. 423b	x423bx na żółtej nalepce	63
6108	Theol. 423b	x423bx na żółtej nalepce	63
6109	382	x382x na żółtej nalepce	
6109		x382x	
6110	Theol. 504	x504x	
6111		x475x	
6112	Jur 193	159	23
6113		x423x	
6114	Jur 192	99	
6115		x592x	
6116		x593x	
6117–6119		x292x	456
6120		x289x	
6121		x464x	
6122–6124		x312x	
6125–6127	Jur 214	65	
6128–6129	Jur 196	30	
6128–6129	Jur 216	49	60
6130			
6131		64?	
6132		131	133
6133–6134			
6135–6136		x482x	

Ciąg dalszy tabeli

6137		x308x	105
6138–6147	Theologia	x537x	137
6148	Theol. 287		
6149	Jur 223		
6150–6152	Jur 159	60	
6153			
6154		x315x	
6155–6158		x295x	
6159		6 na nalepce koloru morskiego	
6160	Jur 195a	139	
6161–6165		x496x	
6166	Jur 232		
6167	Historia 700	214	
6168		x550x	
6169	Jur 189	150	12
6170	Jur 151		
6171	Jur 220		
6172–6173	Jur 120		
6174		x1587x	
6175	Jur 141	241	
6176		x1588x na żółtej na- lepce	
6177-6180	Jur 149	143	92
6181	Philos. 255	255 na nalepce koloru morskiego	
6182		x1552x	No 39
6183–6186	Jur 224	193	
6208–6210		58 na nalepce koloru morskiego	
6211	Philos. 216	216 na nalepce koloru morskiego	185
6212-6214		N 206	114
6215		x1010x na żółtej na- lepce	
6216		x733x	No 448
6217–6218		x741x na żółtej nalep- ce	
6219		Kat. p. 28 Oct. 296	
6220	Th. 1329	x1329x na żółtej na- lepce	
6221		x557x na żółtej nalep- ce	No 389

Ciąg dalszy tabeli

6222		x1130x na żółtej nalepce	
6223	Philos. 196	196 na nalepce koloru morskiego	165
6224–6225	Jur. 146		54
6226		x1581x na żółtej nalepce	
6227	Jur. 202		
6228–6229	Jur. 157	N 61	48
6230	Auctores Latini 199		
6231	Jur 193a	73	31
6232	Jur 130		
6233	266		
6234–6235			
6236–6237	Jur 138		
6238	Th. 1332	x1332x na żółtej nalepce	Kat. P. 28.Oct.296?
6239		x1697x na żółtej nalepce	
6240	Jur 324		
6241	Jur 314		29
6242–6243	Lat. Gr. 189 II		77
6244–6245	Jur 316		
6246–6249	Jur 320		N. 6
6250–6251		x54_x na żółtej nalepce	
6252		p. 36.12.58.	58
6253		p. 35.12.4	
6254	Historia 931/3	931/3 na żółtej nalepce	
6255–6256	Auct. Graeci 394		20
6257	Jur 310		4
6258	Jur 145		
6259	Jur 213		
6260		Falbe 38	Kat. P. 24.Oct..38
6261		Kat. P. 30.8° Nr 440	Nr 440
6262–6263	Jur 134		
6264		Falbe 37	37
6265–6266	F. Phil. 611	p. 34.8.611	No 23?
6267–6268	273	Kat. P. 27. Oct. 273	
6269		22 na nalepce koloru morskiego	No 1072
6270	Jur 211	„19” syg. Częściowo zakryta	

Ciąg dalszy tabeli

6271	136		
6271	134		
6271	135	67	4
6369	Auct. Lat. 684	XVII.4110.I	17748
6401	486	x486x na żółtej nalepce	
6981		x36x na żółtej nalepce	
6983	Jur 88		
6983	Jur 88		

Można domniemywać, że w Książnicy mogą być przechowywane także książki o proveniencji stargardzkiej wydane po 1800 r. Ustalenie tego faktu wymagałoby dalszych żmudnych badań. Podczas kwerendy w zbiorach starodrukowych najstarszej istniejącej toruńskiej biblioteki oprócz starodruków pochodzących z biblioteki w Stargardzie natknąłem się także na pojedyncze egzemplarze należące niegdyś do bibliotek szczecińskich. Jak można się przekonać, „zbiory zabezpieczone” w Książnicy Kopernikańskiej stanowią materiał do dalszych perspektywicznych badań.